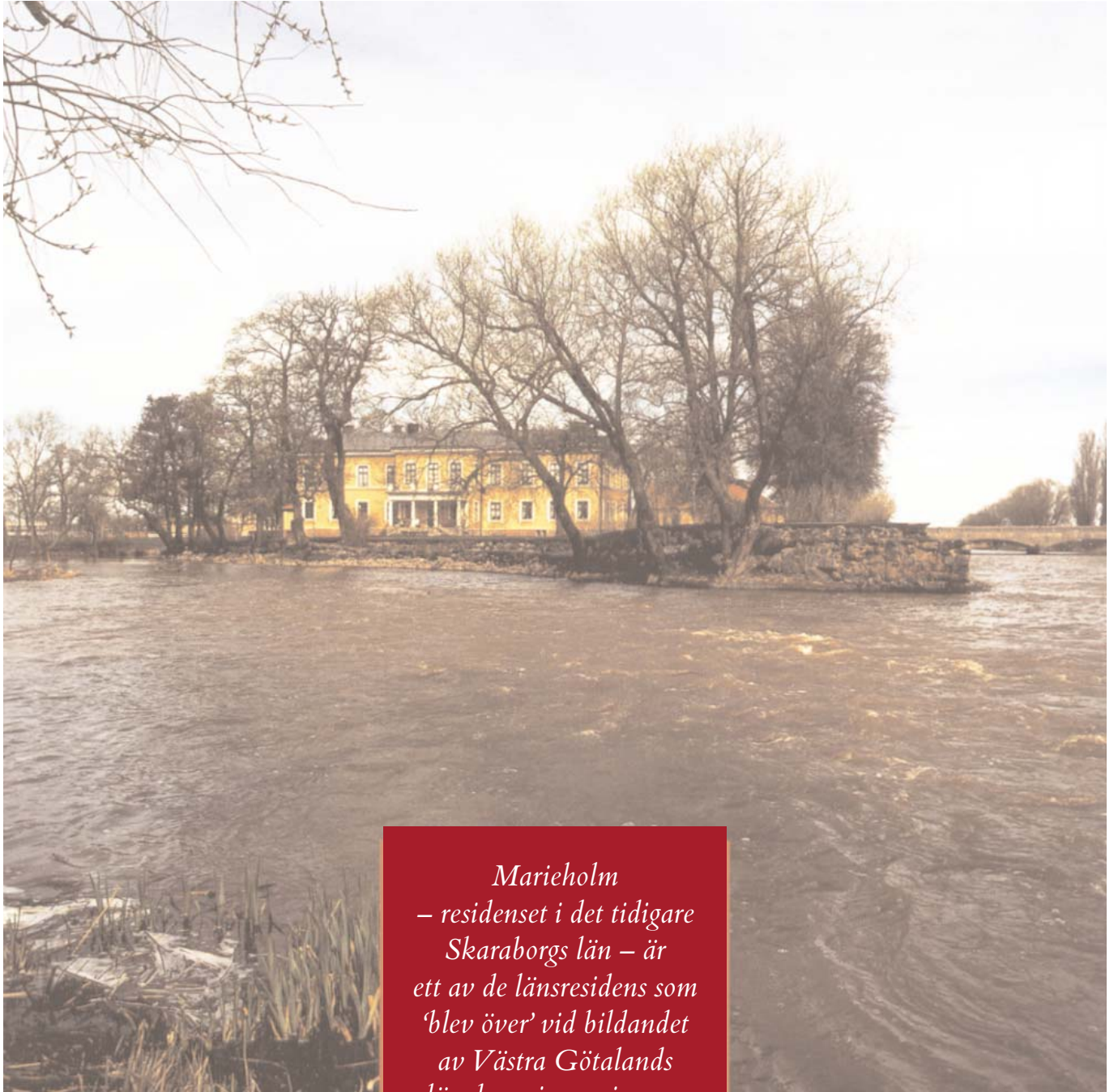


Kungsgården



*Marieholm
– residenset i det tidigare
Skaraborgs län – är
ett av de länsresidens som
'blev över' vid bildandet
av Västra Götalands
län den 1 januari 1997.
I dag används Marieholm
bland annat som
konferensgård och i ett par
av byggnaderna finns
Vadsbo hembygdsmuseum
och Industrimuseet.*

Omfluten av Tidan, just där ån rinner ut i Vänern, ligger Marieholm som i drygt 360 år var säte för landshövdingarna i Skaraborgs län. Marieholm är något så märkligt som en bevarad ämbetsmannagård från 1700-tal och tidigt 1800-tal och kanske det vackrast belägna av landets alla landshövdingeresidens.

Gustav Vasas yngste son Karl var hertig av Södermanland, Närke och Värmland; till hans hertigdöme hörde också Vadsbo och Valle härad i Västergötland, och 1571 fick han dispositionsrätt till Tunaholms kungsgård i Vadsbo härad.

Vid Tunaholm grundade hertig Karl 1583 en ny stad, som fick namnet Ma-

i Tidan

riestad efter hans gemål Maria av Pfalz. Samtidigt ändrades kungsgårdens namn till Marieholm.

Denne dynamiske hertig, som i tidernas fullbordan blev kung Karl IX, bröt ut Värmland och sina västgötadomäner ur Skara stift som ett led i de liturgiska striderna med brodern Johan III. En domkyrka, Mariakyrkan i Mariestad, började uppföras 1593. Kyrkan, som blev färdig 1619, har fortfarande heder och värdighet av domkyrka trots att Mariestad inte varit stiftsstad sedan mitten av 1600-talet.

På Marieholm lät hertig Karl uppföra en mangårdsbyggnad som kom att kallas Stora konungsbyggnaden; liknande hus hade fursten på andra platser inom sina hertigdömen. Det var en timrad byggnad på en hög stengrund som låg på holmens norra del, på platsen för nuvarande östra flygeln. I anslutning till 'konungsbyggnaden' fanns en mängd timrade mindre hus för olika ändamål.

Karl IX dog 1611 och Marieholm lämnades då mer eller mindre att förfalla.

Nästan alldeles i ruin

Genom 1634 års regeringsform bildades Skaraborgs län som ett av de tolv ursprungliga hövdingadömena. De

första landshövdingarna residerade på Höjentorp och Götala utanför Skara. Men 1660 utsågs Mariestad till residensort i länet och den då nyutnämnde landshövdingen Thord Ulfsson Bonde anvisades Marieholms kungsgård som boställe. Kuriöst nog låg inte Marieholm i Mariestad utan i Leksbergs socken, eftersom gränsen mellan staden och landsförsamlingen gick i Tidans östra gren. Det var ett förhållande som kom att bestå ända till kommun sammanslagningen 1952.

Det var inget kräsligt boställe som den nye landshövdingen tillträdde, utan en samling bofälliga träbyggnader med Karl IX:s gamla 'konungsbyggnad' som corps-de-logi. Från sitt ruttande residens på den vårligen och höstligen översvämmade holmen i Tidan rapporterade Bonde i sin ämbetsberättelse 1662 till Kunglig Majestät i Stockholm att Marieholm var «nästan alldeles i ruin och nederfall undergången varet». Men samtidigt berättar landshövdingen att han har för avsikt att förbättra situationen och tänker bland annat flytta dit en ny huvudbyggnad, vilket också skedde.

Överste Peter Örneklou tillträdde som landshövding i Skaraborg 1683 och möttes av samma miserabla förhållanden som Bonde på sin tid. Örne-

klou tyckte att det bästa vore att flytta residenset till Läckö slott och lämna bebyggelsen på Marieholm åt sitt öde. Alternativt kunde man tänka sig att flytta en tillräckligt stor träbyggnad till holmen.

Den ekonomiske Karl XI fastnade för det senare alternativet och den nya huvudbyggnaden, som var uppförd av timmer i en våning, placerades vid gårdens södra kortsida. Örneklou strävade efter att göra en tidsenlig herrgårdsanläggning enligt en symmetrisk plan, av Marieholm. Förutom huvudbyggnaden lät han uppföra en flygelbyggnad i väster som pendang till Bondes hus.

Om det nu var byggnadsverksamheten på Marieholm eller andra orsaker som låg bakom, men Örneklou tvingades till slut att söka avsked från tjänsten på grund av sin dåliga ekonomi. Innan dess hade han dock hunnit med att resa en sten i parken till minne av sina insatser på Marieholm. Detta åttkantiga minnesmärke finns fortfarande kvar.

Inte heller Örneklous skapelse hade någon större framgång i kampen mot tidens gnagande tand. Den närmast notoriska vanvård Kronan bestod sina hus i landsorten föranledde landshövding Soops hustru att i mars 1708 skriva i ett brev: «Vi äro rät komna till ett



Huvudbyggnaden och trädgården från entrén mellan kansliflyglarna. Till vänster ligger den tidigare betjäntflygeln och till höger köksflygeln.



Det dekorerade 1700-talstaket togs fram och renoverades på 1950-talet.



Trädgårdssalongen, ursprungligen sal i den mangårdsbyggnad som uppfördes 1733.



Kabinettet på övre våningen.

öde näste, när vi skall gå öfver gålen behöfver vi båtar och husen äro alltför ängsliga ... »

Karolinsk herrgård i timmer

Karl IX:s 'konungsbyggning' skattade slutligen åt förgängelsen när den helt sonika blåste omkull i en orkan som drabbade Marieholm i januari 1724. På grundmurarna uppfördes fyra år senare en ny kanslibyggnad.

Två år senare godkändes ritningarna till en helt ny huvudbyggnad, som stod färdig 1733 ungefär på platsen för Örneklaus hus.

Det nya residenset, som uppfördes av timmer, utformades som en karolinsk herrgård där husets mittaxel upp-tas av förstuga och en utbyggd sal. På ömse sidor om mittpartiet fanns bostadssviter. Den högra sviten var mannens medan hustrun bebodde den vänstra. Av dessa är den högra sviten bäst bevarad i dag.

På framsidan fanns två korta flyglar och den rödfärgade byggnaden täcktes av ett tegeltak. Drygt tjugo år senare byttes tegeltaket ut mot plåt och byggnaden putsades.

Omdaningarna av Marieholm fortsatte under hela 1700-talet och ett stycke in på följande sekel. År 1742 ersattes Örneklaus västra flygel av den nuvarande köksflygeln och 1756 fick landshövding Bondes flytthus lämna plats för en ny byggnad med bostäder för betjäningen. Huset var dock så illa

byggt att det redan 1796 ersattes med den nuvarande flygelbyggnaden. Omedelbart norr om betjäntflygeln byggdes 1765 en förrådsbyggnad och samtidigt uppfördes mitt emot denna stallet som en pendang i väster.

År 1808 beslöts att två kanslibyglar skulle byggas på ömse sidor om infarten till Marieholm. Den östra flygeln, som inrymde landskansliet, byggdes 1811 på grunden till Karl IX:s 'Stora konungsbyggning'. Två år senare stod den västra flygeln, med lokaler för landskontoret och ränteriet, färdig. De båda flyglarna disponeras nu av Vadsbo museum.

År 1851 tillträdde Anders Petter Sandströmer sitt ämbete i Mariestad efter att tidigare ha varit landshövding i Jämtland. Den nye hövdingen fann stugan på Marieholm för trång och lyckades övertala höga vederbörande i Stockholm att bygga på det gamla huset med en övervåning. Arkitekt för ombyggnaden var den flitige Johan Fredrik Åbom, som vid den här tiden var konduktör vid Överintendentensämbetet i Stockholm. Genom denna ombyggnad fick husets exteriör i allt väsentligt sitt nuvarande utseende.

Med den nya våningen tillfördes residenset en stor bankettsal, en salong samt ytterligare sällskapsrum, gästrum och några bostadsrum för landshövdingen.

Landshövdingarnas lön bestod tidigare i avkastningen av Marieholms kungsgård och omgivande gårdar. Karl

Johan Malmsten, som var Konungens befallningshavande i Skaraborgs län 1866–79, var den siste landshövding som hade Marieholms kungsgård med omgivande gårdar som så kallat jordbruksboställe. Skaraborg var en av landets mest inkomstbringande landshövdingebeställningar och avkastade ungefär 40 000 kronor om året. Det var en avsevärd summa på den tiden och kan jämföras med utrikesministerns lön som var en av statsförvaltningens högsta och uppgick till 24 000 kronor. Malmsten, som var professor i matematik, var länets förste ofrälse hövding.

År 1883 väcktes förslag om att flytta länsstyrelsen till Skövde, som tack vare järnvägen låg betydligt bättre till än Marieholm, där tjänstelokalerna dessutom var dåliga och otillräckliga. I detta kritiska läge donerade Mariestads stad för evärdelig tid en tomt i staden för länsstyrelsens behov. Efter riksdagsbeslut 1893 började ett nytt landsstatshus att byggas 1895, samma år som en förödande eldsvåda härjade Mariestad. Huset stod färdigt påföljande år.

Inför Fabian De Geers tillträde som landshövding 1906 gjordes en grundlig renovering av residenset under ledning av Torben Grut, Stockholms stadions arkitekt, som själv var bördig från Skaraborg. Bland annat skapades då entréhallen samt den nuvarande stora matsalen på bottenvåningen genom sammanslagning av tre mindre rum. De Geer efterträddes 1917 av direktö-



Från stora bankettsalen på övervåningen ser man genom övre hallen och salongen mot kabinettet.



Den forna privatmatsalen.



Stora matsalen på bottenvåningen.

ren för Finspångs styckebruk Axel Ekman och även vid detta landshövdingeskifte gjordes betydande ombyggnader och reparationer i residenset. Samtidigt flyttade Vadsbo museum till residensholmen.

Husesyn

Karl Frithiofson blev landshövding i Mariestad 1967 och i samband med hans utnämning renoverades residenset, och byggnaderna på Marieholm fick då den nuvarande gula färgen med vita detaljer. Karl Frithiofson stannade på sin post i nästan tjugo år och under hans tid byggdes flera av flygelbyggnaderna om. Bland annat förvandlades stallet till utställningshall för Vadsbo museum.

Från hallen kommer man in i trädgårdssalongen, som är den ursprungliga salen från 1733. Det målade 1700-talstaket togs fram och renoverades på 1950-talet. Målade tak finns också i ytterligare några rum på bottenvåningen – i vardagsrummet, vardagsmatsalen och i det rum som tidigare var landshövdingens arbetsrum.

Till vänster om trädgårdssalongen ligger stora matsalen som alltså kom till i början av 1900-talet. Dess främsta prydnad är ett barockskåp med glasdörrar som innehåller pjäser ur Rörstrands porslinsinsamling.

Trappan på bottenvåningen leder upp till övre hallen som har karaktären av ett stort mottagningsrum och är möblerad med förgyllda gustavianska

möbler. Till höger om hallen ligger först en salong som är möblerad med sengustavianska möbler. Där innanför finns ett kabinett som domineras av en empiresäng med sänghimmel.

Till vänster om övre hallen ligger, innanför ett par mindre salonger, husets största rum, den stora bankettsalen, som har en påtaglig senempirekaraktär.

I dag är Marieholm, som blev statligt byggnadsminne 1935, inte längre landshövdingeresidens sedan Skaraborgs län den 1 januari 1997 gick upp i det nybildade Västra Götalands län som har Göteborg som residensstad. ■

Staffan Nilsson;
Fil.dr, byggnadsantikvarie